

ЕМОЦИОНАЛНО-ВРЕДНОСНИ АСПЕКТИ НА СЛИКАТА ЗА СЕБЕ КАЈ АДОЛЕСЦЕНТИ

Трудот претставува развојно-психолошка студија на себепочитувањето (self-esteem) и себеприфакането (self-acceptance), како специфични аспекти на емоционално - вредносната димензија на сликата за себе (self-concept), во периодот на адолесценцијата. Примарна цел на истражувањето е да се добие увид во некои специфични развојни карактеристики на себепочитувањето и себеприфакането кај адолесцентите на возраст од 11-та до 21-та година.

Резултатите од истражувањето можат да бидат корисни како емпириски придонес во научно - теориското дефинирање на поимите себепочитување, себеприфакане и воопшто за дефинирање на емоционално-вредносната димензија на сликата за себе, како и за погледно утврдување на различните фактори кои влијаат врз определувањето на емоционално вредносната димензија на сликата за себе. Важноста на резултатите од ова истражување е и во насочување на размислувањата како во социјализацијата на младата личност да се обезбедуваат што повеќе ментално-хигиенски и други развојни услови за негување и поттикнување на позитивна слика за себе, повисоко себепочитување и себеприфакане, имајќи притоа на ум дека од нив се условени бројни психички феномени: чувството на среќа, готовноста за активност и ангажирање, животните цели и планови, аспирациите, совеста, она што се нарекува животен скрипт и слично. "Мотивот секој себе си да се види како добра, позитивна личност и како некој кој го заслужува и добива респектот од другите е универзален и карактеристичен...доминантен мотив во личниот мотивационен систем на секоја индивидуа" (Kaplan, 1975, според Demo и Savin - Williams, 1992, стр.116).

Сликата за себе, како една од компонентите на феноменалното поле на личноста, е од животно значење за развојот на личноста на секој поединец и во таа смисла можеби еден од најважните извори на интегритетот на личноста. Сликата за себе, како субјективно доживеан ентитет, не се состои од многубројни независни и поединечни одговори

во врска со себе си; таа претставува обликувана целина, која иако е флуидна, односно се менува под влијание на нови елементи или доживувања (пријатни или непријатни, па дури и стресни), секогаш го задржува обележјето на организиран, конзистентен и релативно траен концептуален гештalt кого го сочинуваат перцепциите на самиот себе, перцепциите на врските со другите, заедно со вредностите кои им се придружени. Во поголем број дефиниции сликата за себе се опишува како севкупност на перцепциите, мислите, чувствата, оценките и предвидувањата на личноста за себе, како искуствен објект, како учесник во интеракциите со физичката и социјалната средина.

Трагајќи низ психолошките теории и учења кои експлицитно или повеќе имплицитно ја изучуваат сликата за себе (Такашманова-Соколовска, 1994*), како и низ резултатите на сè поинтензивните емпириски истражувања, може да се заклучи: иако сликата за себе се формира под влијание на социјалното искуство (по пат на експлицитно или имплицитно учење) сепак личноста е агенсот кој таа свест ја конструира, изградува, одржува и менува. Во таа смисла, сè што перцепираме на себе и во себе, сè што сме се сетиле или конструирале анализирајќи ги искуствата, е проследено со мисловни процеси (заклучување, воопштување, предвидување), но и со емоции, најчесто задоволство или незадоволство, позитивни и негативни чувства кон себе си и во врска со тоа со специфични себеоценки (self estimates) и други суптилни себевреднувања (self worth).

Shavelson i Bolus (1982) дефинирајќи ја сликата за себе, меѓу нејзините 7, по нивно мислење, клучни карактеристики на сликата за себе особено ги истакнуваат дескриптивната (описно-репрезентационата) и емоционално-евалуативната димензија.

Уште W. James (Myers, 1986) 1890-та година во „Principles of Psychology“ („Принципи на психологијата) говорејќи за емпириското јас („Me,“) како објект на перцепција и сознавање (она што денес во англо-американската психологија се нарекува „self-concept,“), за разлика од „I“ или сознајното јас, пишува за себеоценката и во врска со неа себепочитувањето како за афективна компонента на емпириското јас. Емпириското јас се состои од физичко, социјално и духовно јас. Физичкото јас се однесува пред сè на телесната организација, облеката, семејството, домот, сопствените трудови, имотот, односно на сè што сметаме дека ни припаѓа. Социјалното јас се однесува на импресијата што некој ја остава на другиот. Човекот има толку социјални јас колку што има различни групи личности чие мислење му е важно. Духовното

---

* Посочениот труд е посеопфатен обид да се дефинира сликата за себе како поим и да се објасни како развојно-психолошки феномен.

јас претставува целина на нечие внатрешно или субјективно постоење, психички особини и способности - тоа е јас кое мисли за себе си. Себеоценката и во врска со неа себепочитувањето се израз на задоволство или незадоволство со себе. Проучувајќи ги факторите што ги определуваат чувствата кон себе James ја предложил популарната формула:

$$\text{себепочитување} = \frac{\text{успех}}{\text{аспирации}}$$

Значи, себепочитувањето ќе расте кога се зголемува успехот или кога се намалуваат аспирациите. Користењето на вториов начин може да има значителни (неповолни) педагошки и многу други импликации во животот на човекот.

R.Wylie (1979) која направила веројатно најобеман преглед на теориските и емпириските проучувања на селф - концептот во последниве триесеттина години, сумирајќи ги ја определува содржината на сликата за себе:

- Сознанија и оценки во врска со специфичните аспекти на „јас“, на пример одделни способности, семеен статус, расен, полов идентитет и сл;

- Идеално јас - се однесува на идеалите на личноста во врска со свесните цели, способности и умеења;

Општ однос кон себе си (overall self regard) кој опфаќа такви глобални конструкти какви што се себеоценката (self estimate), себевреднувањето (self worth), себепочитувањето (self esteem), дискрепанција помеѓу јас и идеално јас, која е определена со одделна комбинација на сознавање и вреднување на различни атрибути на „јас“ и најчесто се манифестира преку себеприфаќањето (self acceptance).

Кон (1984) пишува дека сликата за себе е социјална категорија која вклучува три меѓусебно поврзани (испреплетени) компоненти: сознајна - знаења за себе, претстави за своите особини, емоционална - оценка на тие особини и практично - дејствувачка која произлегува од првите две компоненти и влијае врз активностите на личноста.

Чеснокова (1978) пишува дека самосознанието е единство на себезапознавањето, емоционално - вредносниот однос кон себе и саморегулацијата на однесувањето.

Речиси сите автори кои се обиделе да ја дефинираат сликата за себе истакнуваат дека таа има когнитивна компонента (перцепција на...знаења за...претстава за... верувања за...и сл.) и емоционално - вредносна компонента (вреднување на себе си, прифаќање на себе си, однос кон себе и сл.). Когнитивните процеси ги селектираат понудените

податоци од социјалното искуство и го помагаат развојот на себеспознавањето и себеразбирањето. Но, таа когнитивна содржина на сликата за себе е нужно емоционално обоена бидејќи е јасно дека никој не е рамнодушен кон себе си. Во таа смисла емоционално - вредносните доживувања на себе си се издвојуваат како исклучително важен аспект на сликата за себе или уште повеќе како нејзини детерминатори. Во некои истражувања и теориски концепти нивната важност дотаму се акцентира што дури некои термини кои означуваат специфични емоционално - вредносни аспекти на сликата за себе, најчесто: себеоцена (self estimate), себевреднување (self-worth), себепочитување (self esteem), себеприфаќање (self acceptance) и сл., се користат (*неојправдано*) како синоними на терминот слика за себе (self concept).

Себепочитувањето според Demo i Savin-Williams (1992, стр.117) претставува глобално судење на личноста за сопствената вредност.

Vasta, Haith i Miller (1994, стр.485) се обидуваат попрецизно да го објаснат овој феномен. Тие го сфаќаат себепочитувањето како резултат на себевреднувањето, поточно самопочитувањето е израз на емоционалните реакции на личноста директно врзани за таквата евалуација. Во таа смисла, би можело да се каже дека себеоцената претставува поширок поим, поглобален емоционално - вредносен конструкт на сликата за себе кој во себе ги содржи себевреднувањето и како резултат на тоа специфичното себепочитување.

Coopersmith (Fulgosi, 1990, стр. 307) себепочитувањето го дефинира како процена на самиот себе си која секој поединец ја донесува и до која се придржува во своето живеење. Ваквата процена има релативно траен карактер; не е врзана за специфична ситуација, туку за пролонгирани услови на живеење и специфична социјализација. Токму затоа Coopersmith со голем број истражувања, дури и лонгитудинални, се обидува да ги утврди антецедентните услови за развој на одделни степени на себепочитувањето кај децата и младите. За некои негови наоди, подоцна, во дискусијата во текстов.

Wylie (1979) пишува дека себепочитувањето претставува глобална, стабилна и евалуативна диспозиција на личноста према себе си, која во одредено време и животен контекст директно го одредува однесувањето на личноста.

Demo и Savin-Williams (1992) известуваат дека многу психолози, психијатри, социолози и педагози го поврзуваат себепочитувањето со најкритичните фактори за разбирање на однесувањето на една личност. Во многу истражувања, известуваат авторите, сеедно дали себепочитувањето ќе се земе како независна или зависна варијабла, е утврдено дека постои висока корелација помеѓу себепочитувањето и академската перформанса, чувството на среќа, позитивното ментално здравје,

алкохолизмот и наркоманијата, адолесцентната делинквенција и самоубиствата.

И резултатите од едно наше современо истражување (Такашманова - Соколовска и сор.,1995), во кое сликата за себе беше истражувана како фактор на отпорност (resilience) на личноста на различни фактори на ризик, покажаа дека позитивната слика за себе, поточно повисокото самопочитување ја намалува екстерналната ориентација на личноста, ја чини личноста емоционално постабилна, ги редуцира различните стравови и депресивните расположенија.

Себепочитувањето претставува знак дека личноста сака себе си да се смета вредна, способна да се бори со животните задачи и потешкотии и успешно да ги решава. Тоа е потребата за самоверба од која извираат желбите на личноста за тоа да биде компетентна, силна, успешна, слободна, независна од другите. Повисоко себепочитување води кон повеќе оптимизам, надеж, енергичност, иницијативност, верувања во сопствената ефикасност и чувство на контрола над сопствената судбина.

Себеприфакането најчесто се објаснува во врска со расчекорот (дискрепанцијата) помеѓу реалната слика за себе и идеалната слика за себе (the self - ideal self discrepancy) земајќи ја при тоа дискрепанцијата како инверзна мерка на себеприфакането.

Идеалното јас претставува многу значаен аспект на сликата за себе; најчесто се означува како највисоко ниво во хиерархијата на човековото јас. Споредувањето на себе си со стандардите на идеалното јас претставува основа на свесната мотивација и на низа емоционални доживувања.

Реалното јас според К.Ногнау (Нгнјиса,1990) е основен извор на развојот на личноста. Реалната слика за себе ѝ помага на личноста правилно да го усмери својот развој кон идеалната слика за себе, односно кон самореализација, под претпоставка дека идеалната слика за себе е во релативна согласност со потенцијалните можности на личноста.

Помеѓу реалната и идеалната слика за себе е пожелна извесна дистанца која не смее да биде премногу голема или премногу мала. Ако идеалното јас е така формирано да поставува преголеми барања пред личноста кои ги надминуваат нејзините можности, ќе настане незадоволство како последица на неспособноста на личноста да ги достигне и оствари самопоставените цели. Ако пак дистанцата е премногу мала (развојните цели содржани во идеалното јас се под вистинските можности на личноста), нема да има доволно поттици за развој и личноста никогаш не го постигнува она што би можела. Умерените разлики се тие кои ја поттикнуваат личноста на развој и самоактуелизација.

Повеќе автори објаснуваат дека ако расчекорот помеѓу реалното и идеалното јас е премногу голем или премногу мал тогаш себеприфакането е ниско. Всушност, во такви случаи личноста не се прифаќа себе си, не ја саќа сликата што ја има за себе, покажува тенденција себе си да се доживува како негативна личност или пак користејќи различни одбранбени механизми сè повеќе реалната слика за себе ја заменува со идеалната слика и почнува да живее во свој свет. Клиничарите известуваат дека личностите кои не се себеприфакант најчесто се потиштени, плашливи и пред сè оттуѓени. Ако пак дискрепанцијата помеѓу реалното јас и идеалното јас е умерена, себеприфакането е релативно високо, а таквата личност поволно се вреднува себе си, покажува тенденција реално да се соочува со животот и да биде оптимист. Оттука и очекувањето дека :

1. *Постои ли линеарна поврзаност помеѓу себеприфакането и себепочитувањето.* Поврзаноста ќе биде проверувана во рамките на целиот примерок во истражувањето, но и на поединечните календарски возрасти. Од примарната цел во истражувањето произлегуваат уште две прашања кои се предмет на проверка:

2. *Каков е развојниот ритам на себепочитувањето и себеприфакането во текот на адолесценцијата?*

3. *Дали постојат разлики помеѓу адолесцентите во поглед на себеприфакането и себепочитувањето кои се должат пред сè на развојно - возрастните карактеристики?*

Метод

Во истражувањето учествуваат вкупно 320 адолесценти, по 40 на возраст од 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19 и 21 година, и тоа по 20 машки и 20 женски. Во периодот на раната адолесценција (11-14 год.) се очекуваат првите поспецифични развојни промени во себеприфакането и себепочитувањето и затоа овој дел од примерокот содржи испитаници од секоја последователна календарска година. Испитаниците на возраст од 11 до 14 години се ученици од различни основни училишта од Скопје, испитаниците на возраст од 15 и 17 години се ученици на општите гимназии во Скопје, а испитаниците на возраст од 19 и 21 година се студенти на : Филозофскиот , Филолошкиот, Правниот, Медицинскиот и Електро-машинскиот факултет во Скопје, по 8 од секој факултет и тоа по 4 машки и 4 женски од секоја возраст.

Себепочитувањето е мерено со Куперсмитовиот инвентар (Coopersmith Self Esteem Inventory). Инвентарот содржи 46 тврдења групирани во четири субскали:

- Општ однос кон себе си - 22 тврдења. Се однесуваат на задоволството со сопствените особини и животни околности.

- Социјално јас - јас и врсниците - 8 тврдења. Се однесуваат на задоволството заради прифатеност од врсниците.

- Дом-родители - 8 тврдења. Се однесуваат на задоволството заради прифатеноста од родителите и квалитетот на односите со нив.

- Училиште - јас како ученик - 8 тврдења. Се однесуваат на доживувањето на себе си во врска со училиштето и учењето.

На тврдењата испитаниците одговараа со „да“ или „не“. Вкупниот скор на целиот инвентар и на субскалите е идентичен на бројот на тврдењата. Колку е повисок постигнатиот скор толку и себепочитувањето е повисоко.

Себеприфакането е мерено со Филипсовата скала за себеприфатеност (Phillips Scale for measuring the degree of self-acceptance). Скалата во голема мерка личи на Q- sort техника. За секој став кон себе си испитаниците мораа да се одлучат на петостепена скала во однос на тоа колку тврдењето важи за нив или не. Скалата содржи 21 тврдење, а бројот на освоените поени се движи од минимум 21 до максимум 105. Колку е повисок вкупно добиениот скор на скалата толку и себеприфакането е повисоко.

Поставените прашања и очекувања во истражувањето се проверувани со помош на корелациона анализа (метод на линеарна корелација) и со анализа на варијансата.

Резултати

Резултатите од корелационата анализа помеѓу себеприфакането и себепочитувањето се презентирани во табела 1. Како што може да се види од табелата, презентирани се најнапред податоци за поврзаноста помеѓу себеприфакането и вкупното себепочитување како резултат на севкупно себевреднување (тоа е добиено како вкупен постигнат скор на Куперсмитовиот инвентар), а потоа во табелата следат податоци за поврзаноста помеѓу себеприфакането и специфичните аспекти на себепочитувањето (скоровите за специфичните аспекти на себепочитувањето се земени од секоја специфична субскала на Куперсмитовиот инвентар-види метод).

Табела 1

КОРЕЛАЦИ ПОМЕЃУ СЕБЕПОЧИТУВАЊЕТО И СЕБЕПРИФАЌАЊЕТО

Варијабли	С Е Б Е П Р И Ф А Ќ А Њ Е								
	N=320	N=40 на 11г	N=40 на 12г	N=40 на 13г	N=40 на 14г	N=40 на 15г	N=40 на 17г	N=40 на 19г	N=40 на 21г
Себепочитување(вкупно)	0,64**	0,70**	0,69**	0,70**	0,49**	0,65**	0,60**	0,51**	0,73**
Општ однос кон себе	0,62**	0,30	0,69**	0,74**	0,50**	0,62**	0,53**	0,70**	0,79**
Јас и врсниците	0,39**	0,33	0,49**	0,43*	0,17	0,44*	0,39*	0,03	0,35
Јас и родителите	0,37**	0,68**	0,54**	0,42*	0,26	0,40*	0,37*	0,07	0,36
Јас како ученик	0,48**	0,74**	0,70**	0,58**	0,52**	0,30	0,36	0,09	0,49**

* - значајно на ниво 0,01

** - значајно на ниво 0,001

Податоците во табела 1 јасно покажуваат дека *постои* *линеарна* *корелација* (и тоа мошне висока) *пому* *себепочитувањето* *и* *себеприфакането* *на* *адолесценциите* и тоа како во поглед на целиот примерок (за N=320), така и кога односот на поврзаност помеѓу себепочитувањето и себеприфакането е проверуван на секоја поединечна календарска возраст во периодот на адолесценцијата. Значи, ако расте или опаѓа себепочитувањето, тогаш расте или опаѓа и себеприфакането и, ако расте или опаѓа себеприфакането, тогаш расте или опаѓа себепочитувањето. Истиот заклучок се потврдува и кога станува збор за поврзаноста помеѓу општиот однос кон себе на адолесцентот, поточно себепочитувањето во врска со сопствените особини и животни околности и себеприфакането.

Линеарната поврзаност помеѓу себепочитувањето и себеприфакането се потврдува и кога себепочитувањето е мерено во врска со врсничките интеракции (за целиот примерок и на возраст од 12 и 13 години и повторно на 15 и 17 години), потоа во врска со семејните интеракции (за целиот примерок, како и на возраст од 11, 12 и 13 години и повторно на возраст од 15 и 17 години), и кога себепочитувањето е мерено во врска со себевреднувањето како ученик (за целиот примерок, потоа особено во периодот на раната адолесценција - од 11 до 14 години и повторно на почетокот на доцната адолесценција - 21 година, кога веројатно од односот себепочитување заради интелектуална ефикасност и себеприфакане зависат многу други животни планови, аспирации и активности).

ПРОСЕЧНИ СКОРОВИ НА ИСПИТАНИЦИТЕ НА РАЗЛИЧНИ ВОЗРАСТИ ПОСТИГНАТИ НА СКАЛИТЕ ЗА МЕРЕЊЕ НА СЕБЕПОЧИТУВАЊЕТО И СЕБЕПРИФАЌАЊЕТО

	N = на 40 11г		N = на 40 12г		N = на 40 13г		N = на 40 14г		N = на 40 15г		N = на 40 17г		N = на 40 19г		N = на 40 21г	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Себепочитување (вкупно)	36,10	4,19	32,80	5,91	31,27	5,77	32,12	5,84	31,82	6,65	32,65	5,72	33,37	5,69	31,87	6,59
Општ однос кон себе	16,32	3,33	14,57	3,16	14,27	3,23	14,85	3,07	14,35	4,00	15,10	3,30	15,27	4,17	14,40	3,51
Јас и врсниците	7,60	0,90	7,15	1,16	6,75	1,19	6,57	1,01	6,72	1,41	7,05	0,93	7,17	0,81	6,90	0,95
Јас и родителите	6,75	1,23	6,42	1,68	5,65	1,73	6,37	1,55	5,85	1,62	5,82	1,84	6,00	1,42	5,42	2,13
Јас како ученик	5,57	2,25	5,27	2,06	4,10	2,46	4,85	1,90	4,85	1,90	4,72	1,87	5,37	1,81	5,30	2,01
Себеприфаќање	85,97	10,88	72,22	16,59	74,85	13,42	74,82	10,71	75,45	13,94	81,32	10,36	81,30	10,91	78,15	11,59

СПОРЕДУВАЊЕ НА ИСПИТАНИЦИТЕ СО РАЗЛИЧНА КАЛЕНДАРСКА ВОЗРАСТ ВО ПОГЛЕД НА СЕБЕПОЧИТУВАЊЕТО И СЕБЕПРИФАЌАЊЕТО

	A		H		O		B		A	
	F	P	РАЗЛИКИ ПОМЕЃУ							
Себепочитување (вкупно)	2,65	0,01*	11 г. и 13 г. најмногу, и 11 г. и сите други возрасти							
Општ однос кон себе	1,53	0,16	/							
Јас и врсниците	3,75	0,00*	11 г. и 14 г., 11 г. и 15 г., 11 г. и 13 г., 11 г. и 21 г., 11 г. и 17 г.							
Јас и родителите	2,62	0,01*	11 г. и 21 г., 12 г. и 21 г., 14 г. и 21 г., 11 г. и 13 г., 11 г. и 17 г., 11 г. и 15 г.							
Јас како ученик	2,14	0,04*	11 г. и 13 г., 19 г. и 13 г., 21 г. и 13 г., 12 г. и 13 г.							
Себеприфаќање	5,34	0,00*	11 г. со 12,14,13,15 и 21; 17 г. со 12,14 и 13; 19 г. со 12,14,13 и 15;							

Резултатите презентирани во табела 2 помагаат да се одговори на прашањето каков е развојниот ритам на себепочитувањето и себеприфаќањето во текот на адолесценцијата. Во табелата се дадени просечните постигнувања на испитаниците од секоја календарска возраст опфатена со истражувањето и тоа во врска со: себепочитувањето во целина, општиот однос кон себе си (кога себепочитувањето се мери во врска со сопствените особини и животни околности), себепочитувањето како резултат на врсничките интеракции, на семејните интеракции, на себепочитувањето во врска со училиштето, како и просечните постигнувања на испитаниците во врска со себеприфаќањето.

Ако се анализираат резултатите во редовите на табелата ќе се забележи дека *адолесценциите* на самиот почеток на овој развоен период, поточно на 11 години имаат највисоко себепочитување и највисоко себеприфаќање. На 12, а особено на 13 години доаѓа до опаѓање на себепочитувањето и себеприфаќањето, а во 13, односно 14 години повторно нивото на себепочитувањето и себеприфаќањето и овој развоен ритам поинаку покажува релативна стабилност.

И резултатите во табела 2а, каде што се презентирани податоци од споредбената анализа на испитаниците со различна календарска возраст во поглед на себепочитувањето и себеприфаќањето, говорат во прилог на претходно објаснетиот развоен ритам.

Како што може да се види од резултатите во табела 2а, постојат значајни разлики помеѓу адолесценциите во поглед на себеприфаќањето и себепочитувањето кои се должат пред сè на развојно - возрастните карактеристики.

Најголеми разлики се јавуваат помеѓу нивото на себепочитување и себеприфаќање кај адолесцентите на 11 години и нивото на себепочитување и себеприфаќање кај адолесцентите на речиси сите други календарски возрасти. Адолесцентите на 11 години (бидејќи покажуваат највисоко себепочитување и себеприфаќање) најмногу се разликуваат од адолесцентите на 13 години бидејќи на оваа возраст, како што претходно се покажа (таб. 2), доаѓа до впечатливо опаѓање на себепочитувањето и себеприфаќањето. Во табела 2а е впечатливо тоа што значајни разлики во поглед на себеприфаќањето постојат пред сè помеѓу испитаниците во раната адолесценција (12, 13 и 14 години тие имаат пониско себеприфаќање) и испитаниците во средната адолесценција (17 и 19 години), чии просечни вредности покажуваат далеку повисоко себеприфаќање (табела 2.). За ова повеќе во дискусијата.

Воопшто земено, себепочитувањето и себеприфаќањето кај адолесцентите се покажаа релативно позитивни (високи). Сите просечни вредности во табела 2, за целиот примерок, како и за секоја поединечна возраст се многу повисоки од теориските аритметички средини: за

вкупното себепочитување теориската аритметичка средина изнесува 23 (половина од 46 тврдења види метод!), за општиот однос кон себе си 11, за другите субскали (јас и врниците, јас и родителите, јас како ученик) 4, а теориската аритметичка средина за себеприфакането изнесува 52,5.

Но, ако се набљудуваат резултатите во колоните на табела 2, јасно ќе се забележи дека најниско себепочитување (и во целиот примерок и на секоја поединечна возраст) се јавува токму кога адолесцентите се себевреднуваат во врска со училиштето (јас како ученик). Нешто повисоко себепочитување покажуваат во врска со родителите, но највисоко во врска со врниците. За ова повеќе во дискусијата на резултатите.

Д и с к у с и ј а

Резултатите од корелационата анализа несомнено потврдуваат дека постои линеарна поврзаност помеѓу себепочитувањето и себеприфакането. Оваа поврзаност веројатно најдиректно се манифестира во однесувањето на личноста, особено кога личноста треба да преземе нови чекори, да донесе нови одлуки и да го планира своето живеење, бидејќи себепочитувањето и себеприфакането се важни емоционално-вредносни аспекти на сликата за себе, а таа пак е важен репрезент на личноста. Кога себепочитувањето и себеприфакането резултираат во однесувањето на личноста тие како тогаш да се испреплетуваат меѓу себе.

Високата поврзаност сепак не значи дека себепочитувањето и себеприфакането треба да се сметаат како истоветни селф-процеси (што јасно може да се заклучи и од дискусијата во теоретскиот дел на трудов).

Веројатно, себеприфакането, објаснето како резултат на дискрепанцијата помеѓу реалното и идеалното јас, во себе содржи повеќе когнитивни елементи, а себепочитувањето пак повеќе емоционални компоненти. Себепочитувањето во голема мерка е продукт на различни емоционални реакции на личноста во врска со себе си кои, веројатно, повеќе зависат од она што актуелно се случува во животот на човекот. На тој начин себепочитувањето повеќе ја детерминира реалната слика за себе, а себеприфакането пак зависи од тоа во каков однос е реалната со идеалната слика за себе.

Во однос на развојните специфичности, поточно во однос на развојниот ритам на себепочитувањето и себеприфакането, резултатите покажаа дека на самиот почеток на адолесценцијата - 11 години, себепочитувањето и себеприфакането се во просек повисоки отколку на другите календарски возрасти во адолесценцијата. 12 та и 13 та година

се покажуваат како години кога себепочитувањето опаѓа, за да по 14-та година повторно покажува тенденција на зголемување и релативна стабилност. И во однос на себеприфактањето годините на раната адолесценција (12, 13 и 14) се издвојуваат како период во кој себеприфактањето е доста пониско за разлика од средната адолесценција (15, 17, 19), како и во првите години и на доцната адолесценција (21 год.).

Добиените резултати се во согласност со резултатите во некои други студии.

Simmons и соработниците (Simmons et al,1975) известуваат дека периодот од 12 - 14 години, за разлика од пониските календарски возрасти, како и од подоцнежните адолесцентни години се издвојува како „ период на немири“, кога себепочитувањето и себеценувањето опаѓаат. По 14-та година повторно се јавува развоен тренд на зголемување и стабилност. Авторите ова го објаснуваат со промените во пубертетот, особено со зголемените телесни промени, зголемената чувствителност и критизерство кон себе си, како и со зголемената потреба на адолесцентот за споредување со авторитетите, моделите и Другите Значајни. Младите во раната адолесценција за *првпат* интензивно почнуваат да се бават со сопствениот психички живот: моралниот, сознајниот, комуникативниот, вклучувајќи ги емоционално - волевите динамизми. *за првпат* се поставуваат прашањата за смислата на животот, смртта, за сопствената егзистенција и статус во макро и микро-средината. Во оваа смисла раната адолесценција може да претставува ризик - фактор и да доведува до опаѓање на себепочитувањето и себеприфактањето. Но, и промените во очекувањата на средината од адолесцентите, барањата и должностите (најчесто повисоки отколку во детството) можат да се рефлектираат во опаѓање на емоционално - вредносните аспекти на сликата за себе.

Демо и соработниците (Demo et al,1992), известуваат речиси за идентичен развоен тренд на себепочитувањето и некои други емоционално - вредносни аспекти. 12-та и 13-та година повторно се покажале како необично стресни за многу индивидуи. Но, тоа не смее да нè спречи, истакнуваат авторите, на адолесценцијата да гледаме како на период на интензивен развој на сликата за себе во целина, подобро себеразбирање и себеприфактање отколку во детството. И резултатите презентирани во трудов начелно го потврдуваат ваквиот став, бидејќи сите просечни постигнувања на испитаниците во врска со себепочитувањето и себеприфактањето се релативно високи ако се споредат со теориските аритметички средини на инструментите (види резултати).

Демо и соработниците повисокото себеразбирање и себеприфактање во адолесценцијата го поврзуваат со развојот на формалните операции и „софистицираното дедуктивно резонирање кое му

овозможува на адолесцентот да ги тестира сите хипотези за себе си токму во период кога може да биде екстремно интроспективен и самосвесен "(Demo et al,1992,стр.117).

Harter, 1990, Wigfield, 1991 и некои други современи автори (Vasta et al, 1994) во толкувањето на развојот на емоционално - вредносните аспекти на сликата за себе исто така ја користат развојно-когнитивната перспектива. Резултатите од овие лонгитудинални студии покажуваат дека во предучилишниот период глобалната самооцена и себепочитувањето се високо позитивни. Нив ги карактеризира генерален оптимизам во врска со иднината, кој многу зависи од приврзаноста кон мајката. Во периодот од 7 - 11 години постои релативна стабилност со мал тренд на подобрување, во 12-та нагло опаѓаат, за да повторно се зголемуваат и стабилизираат по средношколските години. Тогаш адолесцентите, заради формално - логичкото мислење подобро можат да ја земат предвид перспективата на Другите Значајни и подобро когнитивно да ја обработат.

Prawt и соработниците (Prawt et al,1979), лонгитудинално, со Куперсмитовиот инвентар го мереле себепочитувањето во предадолесцентните години па сè до доцната адолесценција. Авторите заклучиле дека емоционално - вредносните аспекти на сликата за себе се помалку под влијание на развојот отколку што се мисли и дека главни детерминанти се всушност некои срединско - социјални фактори. Во оваа смисла и резултатите на многубројните развојни студии на Соopersmith (Fulgosi,1990) покажале дека поширокиот социјален контекст нема позначајни ефекти на развојот на себепочитувањето кај децата и младите, туку дека тоа пред сè зависи од општата социо-емоционална клима во семејството. Овие согледувања ги потврдува современата студија на Kenny и соработниците (Kenny et al, 1993) децата и младите со повисоко себепочитување и себеприфаквање потекнуваат од семејства во кои општата клима се карактеризира пред сè со прифаквање, приврзаност и топлина, конфирматорен став на родителите, со повеќе наградување и пофалување, отколку казнување.

Училиштето е важна „лабораторија“ за формирање и стабилизација на сликата за себе, особено на нејзините емоционално - вредносни аспекти (Lipka et al,1992). Токму затоа, воспитно - образовната работа на сите нивои и односот на наставниците мора пред сè да го негуваат себепочитувањето на личноста на ученикот и развојот на адекватна и проверена слика за себе во многу различни ситуации на училишниот живот (Јанакон, 1995). Резултатите и во ова истражување покажаа најниско себепочитување и себеприфаквање токму во врска со себедоживувањето во училиштето. Сето тоа укажува на неопходноста основна цел на воспитно - образовниот процес на сите нивои да биде

току развој на лична компетентност, ефикасност, себепочитување и себеприфакане.

Не можеме сите да бидеме први во нашите училишни референтни групи. Но, ако успееме да ја намалиме нашата преокупираност со ранглистите, децата и младите би можеле да излезат од училишните средини со чувство на лична способност и високо себепочитување и себеприфакане, а колку е тоа важно за целокупниот развој на личноста, сликата за себе и успешното живеење воопшто, тоа секому му е јасно, можеби и од личното искуство.

ЛИТЕРАТУРА

- Demo D.H.,Savin-Williams R.C.(1992):Self-Concept Stability and Change during Adolescence, во kn.Lipka R.P.,Brinthaup T.M.Eds:Self-Perspectives across the Life Span,State University of New York Press,116-147
- Fulgosi,A.(1990):Psihologija Licnosti,Skolska knjiga,Zagreb
- Hrnjica S.(1990):Opsta psihologija sa psihologijom licnosti,Naucna knjiga,Beograd
- Јанакoв Б.(1995):Себството и воспитно-образовниот процес во основните училишта, Просветно дело,4, 69-73
- Kenny E.M.,Moilanen L.D.,Lomax R.,Brabeck M.M.(1993):Contributions of Parental Attachments to View of Self and Depressive Symptoms Among Early Adolescents,Journal of Early Adolescence, Vol.13, No.4, 408-430
- Кон И.С.(1984):В поисках себя .Москва,Издательство политической литературы.
- Lipka R.P.,Hurford P.D.,Litten M.J.(1992):Self in School:Age and School Experience Effects, во kn.Lipka R.P.,Brinthaup T.M.Eds:Self-Perspectives across the Life Span,State University of New York Press, 93-115
- Myers G.E.(1986):W.James - His life and thought, Yale Univ., London
- Prawt S.R.,Jones H.,Hampton J.(1979):Longitudinal Study of Attitude Development in Pre.Early and Later Adolescent Samples, Journal of Educational Psychology, 79, 3, 363-369
- Simmons R., Rozenberg F., Rosenberg M. (1975): Disturbance in the Self - Image at Adolescence, Contemporary Issues in Adolescent Development,Conger J.J. ed., USA, 327-350
- Shavelson R.J., Bolus R. (1982):Self-Concept:The Interplay of Theory and Methods, Journal of Educational Psychology, Vol.74, 1, 3-17
- Такашманова-Соколовска Т. (1994):Сликата за себе како поим и како развоен феномен, Годишен зборник на Филозофски факултет, Скопје, 271-282
- Такашманова-Соколовска Т., Петроска-Бешка В.(1995):Ризик и отпорност кај млади на возраст од 16-18 години, извештај од проектот Risk And Resilience In Refugee Children And Ther Adaptation To The New Environment, 81-94
- Vasta R., Haith M.M., Miller A.S.(1994):The Development of the Self, во kn.Child Psychology- The Modern Science, John Wiley and Sons, Inc. New York, 475-501
- Wylie R.C. (1979):The Self-Concept, Vol.1, Vol.2, Lincoln
- Чеснокова И.И.(1978):Особености развития самосознания в онтогенезе, Принципи развития в психологии, иферова Л.И.(ред.), Москва

Tatjana TAKAŠMANOVA-SOKOLOVSKA

EMOTIONAL - EVALUATIVE ASPECTS OF THE SELF-CONCEPT OF ADOLESCENTS

(Summary)

This article presents the results of a psychologic study of two emotional-evaluative aspects of self-concept: the self-esteem and the self-acceptance during the period of adolescence.

The survey included a total of 320 adolescents 40 at the age of each 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19 and 21. Copersmith Self-Esteem Inventory and Phillips Scale of measuring the degree of self-acceptance were used for the research.

The results of the correlation analysis and analysis of variance lead to the following basic conclusions:

-There is linear correlation between adolescent self-esteem and self-acceptance.

- Adolescents at the age of 11 have a higher level of self-esteem and self-acceptance than adolescents at other developmental ages.

- At the age of 12 and 13 the level self-esteem and self-acceptance rapidly decreases.

- After the age of 13 the developmental rhythm of adolescent self-esteem and self-acceptance becomes more stable.